

908
D78

Helytörténeti és Honismereti Bázis
Munkaközössége
MEZŐKOVÁCSHÁZA

DOMBEGYHÁZI MOZAIKOK

/ Szövegrészletek /

- 1983 -

874
HELYTÖRTÉNET

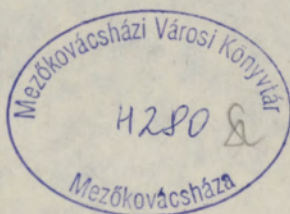
A DOMBEGYHÁZI MOZAIKOK- at a mezőkovácsházi
Helytörténeti és Honismereti Bázis Munkaközösség
dokumentum agyagának felhasználásával

BALOGH GYÖRGY

bázisvezető irányításával összeállították

SZENTIVÁNYI LÁSZLÓNÉ - BABARCZI BÉLÁNÉ - SÜLI ELLENŐR

- a bázis munkaközösség tagjai -

2009 AUG. 1°

Dombegyházi mozaikok

címmel részleteket közlünk Dombegyház történetéből a legrégebb időktől napjainkig.

Tesszük ezt azért is, hogy a Honismereti Tábor résztvevői megismerjék a községet, annak múltját, fejlődését és jelenét. Az összeállítás tartalomjegyzékében szereplő hét fejezet alapján foglalkozik a község történetének jellemzőbb eseményeivel.

Közöljük a szemelvények forrásait azért, hogy akik egy-egy fejezet vagy téma iránt érdeklődnek, az összeállításunknál többet is megtudhassanak. A forrásokban felsorolt művek jelentős része a dombegyházi könyvtárban megtalálható. Az ott hiányzó, de általunk forrásként jelzett műveket kérésre a tábor működésének idejére a mezőkovácsházi Nagyközségi és Járási Könyvtárból kölcsön adjuk.

Kivánunk a tábor lakóinak kellemes dombegyházi élményeket, jó tanulást, pihenést - érdekes honismereti bűvárcodást.

1983. május.

A dombegyházi mozaikok
összeállító

RÉGÉSZETI LELETEK A DOMBEGYHÁZÁK TERÜLETÉN

1.

Vegyes őskori leleteket találtak :

- Dombegyházán Túri István dombján. Csatornaásás alkalmával fedezték fel a sírokat, melyben ülő helyzetben lévő testeket is találtak, melyeknek edénymellékletei is voltak.
- Kisdombegyházán Nyéki tanyán:Építkezés alkalmával kőbalták kerültek elő.
- Kisdombegyházán Bíró tanyán:Földforgatás alkalmával kőbalták kerültek elő.

Római kori leleteket találtak:

- Dombegyházán Bánszky István földjén:Földmunkálatok során csontvázak kerültek elő, s az egyik csontváz mellett korsót találtak.
- Kisdombegyházán Balku majorban:Szántás közben egy 76 cm magas, 21 cm átmérőjű és 18 cm fenékátmérőjű feketés szürke agyagedényt találtak.
- Kisdombegyházán Nyéki tanyán:Szántás közben több csontvázat találtak, amelyek mellől nagyszámú e korabeli gyöngyök és orsókarikák kerültek elő.A gyöngyök színesek, s többnek négy-szögletes formája van.

Kösa Árpád-kori leleteket találtak:

- Dombegyházán,Attila halomnál:Dr.Balku Dénes ny. főispán földjén valószínűleg kerek alaprajzú templom romjai vannak, amelyeknek feltárása eddig még nem történt meg. A téglaméretekből következőleg, az Árpád-kor elején építhették.
- Dombegyházán, ismeretlen lelőhelyen:Lonovics Gyula udvari tanácsos ajándékként 1911-ben, a Nemzeti Múzeumba egy aranybögge, egy bronzkarperec és egy bronzhajkarika került.

A XI-XII. SZÁZADBAN talált leletek:

x

- Kisdombegyházán özv. Bíró Albertné tanyáján:IV. István érme került elő.

Középkori leletek:

- Kisdombgyházán Püspök Mihály telkén nagyszámú vörösre égetett és körtealakú hálónéhezékek kerültek elő.
- Kisdombgyházán a belterületen; a község házával szemben házépítés alkalmával csontváz került elő, mellette törött nyaklánc volt.
- Kisdombgyházán, Attila halomnál: Szántás közben ezüst pecsétygyűrűt találtak, melynek feje vésett betűs.
- Kisdombgyházán Baku majorban: Földmunkálatok során a kastély közelében középkori kályhacsempék, edényfedők, gombok kerültek elő.
- Kisdombgyházán Jakabffy István földjén: Rudbertus salzburgi érsek 1681-ben vert ezüst háromgarasosát találták meg.
- Kisdombgyházán báró Mattencloit János földjén apró ezüst dénárosok kerültek napvilágra.
- Kisdombgyházán Csóti Vendel, Madácsi Imre és Kardos György telkén 1,5 m széles és 20 m hosszú égetett tapasz töredék réteg húzódtott végig.
- Dombgyházán a Dél utca és a Szabadság sarkán, ahol a felszabadulás előtt Jakabffy földbirtokos homokbányája volt, csiszolt kőszerszámok kerültek elő.
A község Északnyugati határában húzódtó Cigányka ér partján vályogvetés közben római kerámiákra bukkantak. Ugyanitt 17 db ezüst pénzt is találtak Diocletianus képmásával.
Móra Ferenc szerint itt volt a határ a Dacia néven ismert római kolónia és a portyázó népek földje között. Itt római határőr település állt, erre közlekedtek Aquincum felé a Maros völgyéből.
- Dombgyházán a Vizesi temető dombtól a Szent Kingend monostor-domb mellől és a mestne temető melletti dombból 9 lovassírt tártak fel ... azaz főemberek sírjai voltak.
- Dombgyházán: a Trianoni csatorna ásásakor a falu déli kijárata közelében áthaladt egy temetőn. Ez a honfoglalásjor itt talált bizánvi keresztény vallású, földműveléssel foglalkozó bolgár falu temetője volt. A sírokban pománosilkéket, nyakláncokat találtak. A silkékben búza volt.

2.

A DOMBEGYHÁZI ATTILA HAGYOMÁNY IRÁSOS FORRÁSAI

"em tudjuk, akad e ma valamennyire is tájékozott ember, akinek a képzeletét ne lobbantaná fel azonnal Attilának, a nagy hun királynak története, vagy ha úgy tetszik a legendája...

1. Losontzi István "Hármas Kis Tükör" Pozsony 1773-ban megjelent művében azt írja:

"Attila meghalt... 454. esztendőben 50 éves korában, midőn éppen lakodalmát tartaná Hildegundával, az frankok király lányával. Eltemetett a Dombegyházi /Tsanád vármegye/ hun halom alá, teste arany, ezüst és vas koporsóba tétévén."

A könyv I. része 97. oldalán, ahol Csanád vármegye tárgyalását fejezi be ez áll: "Ezen megyében ... van Dombegyháza, Attila sírhalmával."

A szerző által 1770-ben előszóval ellátott könyv valószínűleg első kiadása is ezt tartalmazza.

"...nekie is végre fejet kellett hajtani a halálnak. mely életét közel 50 esztendő korában elvitte 454-ben mégpedig lakodalmának idején, mikor Hildegundával, a francia király lányával mennyegzői pompát tartana, kinek teste arany, ezüst és vas koporsóba tétévén, nagy pompával, Dombegyház mellett, Tsahád vármegyében /mint írják/ eltemetett..."

2. Réső Ensel Sándor "Attila sírja" című 1864-ben kiadott könyvének 15. oldalán a következőket olvashatjuk:

"Attila eltemetésének helye is vitatott. Egyesek közlése szerint a Csanád megyei Dombegyházán lenne eltemetve. Így nyilatkozik többek között Losontzi István Kis Tükör-jében de állításának forrását, szerzőjét nem jelzi."

3. Csallány Gábor "Attila székhelye és sírja Szentes határában Dómáton" című Szentesen 1900-ban megjelent könyvének 54. oldalán így ír:

"...Kézai szerint Attilát ~~Tárnok~~ Tárnok völgyében temették. Más krónikák a dunántúli Keveházát, a tiszántúli Dombegyházát tartják Attila temetőjének..."

4. Révész Imre: Etellaka vagyis Attila hun király birodalmi székhelye című 1859-ben Debrecenben megjelent könyvében ezt írta:

"Attila Engaddiban született, Zelemérben nevelkedett és Dombegyházán lett eltemetve."

5. ifj. Palugyai Imre "Békés, Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása c. Fejst. 1855-ben kiadott művének 150. oldalán olvashatjuk:

"...hogy pedig órála e hely környéke Atelcum -Attila közé-nek hivatott legyen, kétsége nem szenved, sőt mi több, eltemetése is a Gyula területébe eső dombegyházi síkságon történnék lenni tartatik."

DOMBEGYHÁZA ŐSTÖRTÉNETE

A falu legelső nyomára 1446-ban akadunk, az évi szept. 29-én felerészért a Szekcsői Herczegek pört folytattak a Héderváriak ellen. Ekkor a toronyi uradalom tartozékát képezte.

Azonban 1453.szept. 10-én Harapkői Botos György, mint a ke-rekegyházi uradalom tartozékát adta el Hunyadi Jánosnak.

1463.febr. 19-én Mátyás király Dombegyház egész falut édes-anyjának Szilágyi Erzsébetnek ajándékozta, s ezzel a lippai vár tartozandóságából kiszakította. De néhány hónap múlva úgy látszik mást gondolt a király, erre enged következtetni az, hogy 1463.aug.9-én Szilágyi Erzsébet az aradi káptalan előtt tiltakozását jelentette ki Dombegyház eladományozása ellen. Eddig e falu rendszerint Arad vármegyéhez számított.

1464-ben kapták meg: Jaksics István és Demeter a nagylaki uradalommal együtt, melyhez ettől fogva a falu tartozott. Így került azután, Csanád vármegyébe. A mohácsi vész után Dombegyházra is keserves napok következtek.

1529-ben kirabolta Bali bég s természetesen föl is égette. De ezt a jobbágyok csak kiheverték volna. A Petrovics Péter temesi főispán keze alá kerültek, ki tudvalevőleg a Jaksics birtokokat foglalta, mikor a család férfiága kihalt.

Emesvár bukása után mindössze 8 házból állt a falu, s ezek lakosaira a Fráter György váradi parancsnoka, Varkocs Tamás tette rá a kezét.

Dombegyház egy részét a király Gimesi Forgách Simonnak adományozta s az ő nevében is volt itt az 1553-ban összeírt 7 portákból egy-kettő.

Forgách 1555-ben a falu egy részét-alighanem zálogba -, Szentléleki Kasztellánfi Kristófnak adta.

1557-ben, november 23-án Kasztellánfi Kristóf királyi adománylevelet kapott a falura, valószínűleg azonban csak egy részére, mert a másik részt 1558.júl.26-án Ferdinánd, Forgách Imrének s általa Gyula Gaál Andrásnak adományozta.

1559-márc.30-án az egri káptalan Forgách Imrét és Gaál András Gyulán, ellentmondás nélkül iktatta be a dombegyházi rész-birtokba. De Forgách nem sokáig bírta ezt, már okt. 14-én 300 Ft-ért eladta itteni birtokostársának, Kasztellánfinak, s ehhez a király beleegyezését is kieszközölte. Így lett az egész falunak földesura Kasztellánfi Kristóf.

1562-ben meghalt Kasztellánfi "ristóf, s Dombegyház újra a koronára szállott. "em sokáig volt a király nevén. Ferdinánd 1563.szept.26-án az egész falut az elhunyt unakatestvéreinek, Kasztellánfi Lászlónak és Péternek, valamint Annának Mollárti Jakabnének adományozta, de amikor ezeket az egri káptalan be akarta iktatni, a Jaksics lányok : Erzsébet, özv. Dóczi Miklósné, Anna özv. Bánfi Gáspárné és Margit özv.Patócsi Boldizsárné a többi rokonok nevében is ellentmondottak. De azért a Kasztellánfiak, kielégítve nővéröket készpénzzel, birtokba helyezkedtek.

Dombegyházát az 1596.évi tatárjárás teljesen megsemmisítette. Pusztá lett belőle, s elhagyottan hevert sokáig.

1632-ben Rákóczi György, mint pusztát Paisgyártó Mihálynak és Kőrösi Pálnak adományozta.

"Pusztá telek" volt még 1647 körül is. De ez évben úgy látszik, szerb pásztorok vetődtek ide, kikkel Széll Mihály és Dobóczi Ferencz úgy alkudtak meg, hogy évi adó fejében fizetnek 16 tallért, egy bokor csizmát és egy szőnyeget. III. Ferdinánd király 1650.jún.12-én a falura nekik s Danéczius Jánosnak adománylevelet is adott, melynek alapján az egri káptalan Szendrőn ellenmondás nélkül iktatta be őket. Így hát a szegény dombegyházi szerbeknek egyszerre két földesurat is kellett szolgálni. ~~xxxxxx~~ Az egyiket az erdélyi fejedelem, a másikat a magyar király tette a nyakukra.

Mikor Paisgyártó Mihály meghalt, Dombegyházának öt illető felét Rákóczi György kincstára számára foglaltatta le, majd 400 forintért el is adta Borosjenei Tisza Istvánnak. Paisgyártó akként végrendelkezett, hogy vagyonát özv. Váradai "agy Mihályné Tóth Ilona s gyermekei örököljék, az özvegy tehát azon mesterkedett, hogyan keríthetné birtokába a dombegyházi részt. Rákóczi fejedelem 1652-ben zálog címén oda adományozta neki Dombegyház és Nagyrátos felét. A másik felét a Kőrösi "ál örökösöitől Vér Mihály kállai vicepapitány vásárolta meg.

Dombegyházán ismét elpusztult az 1686-i török-tatár hadjáratban. Mint pusztá fordul elő az 1700.évi püspöki birtokösszeírásban.

1725-ben mixta donatio címén Edlschpacher "sigmond szerezte meg. Ő azután bérbe adta: 1743-ban bérlői Bibics ~~xxxx~~ János és Otlaki Szteja voltak. A birtok határainak megállapítása sok pört eredményezett, míg végül Mária Terézia 1775.május 16-án a Zsigmond örökösének új adományként adta oda Dombegyházát, ebbe a csanádi káptalan 1777.okt.2-án iktatta be őket.

1800.szept.3-án egy részét megvette Marczibányi István, ~~xxxx~~

Balsáráti Vitus János

/1529-1575/

1529-ben nagy veszedelem zúdult a környékre.

A lippai és a temesvári várak közötti térségbe nagy sereggel tört be Bali bég, és ez a török sereg végigdúlta az Alföld déli részét, mindenütt rabolt, gyújtogatott és foglyokat gyűjtött. Dombegyházán tökéletes munkát végzett, templomostól mindent fölégetett. Kapott ebből Basarága is, de úgy látszik mégsem annyit, mint Dombegyház, mert özv. Jaksicsné, Anna asszony másnap átjött kár-látóba. Embert egyet sem talált itt, mert a feljegyzések szerint azok akiknek sikerült menekülni, még a környező nédasokban, lápokban lapítottak. Az üszkös romok között csak egy síró csecsemőt talált Anna asszony. Megszánta, felnevelte. Ebből a gyermekből lett Vitus János.

Anna asszony tanította Vitust. A gimnáziumot Gyulán, Endrődön és Nagybányon végezte el, onnét a Sárospataki főiskolára került. A sárospataki ~~főiskolára került~~ tanári kar felfigyelt Vitus kiemelkedő tehetségére. Ajánlották Perényi Gábor nádornak, ki az időben a sárospataki vár és uradalom birtokosa és az iskola fenntartója volt. Mint írták: "Vitus különös képessége és eddigi tudása alapján képes és megérdemli, hogy külföldi akadémiák híres tanárait hallgassa, és tudományukat megértse és megtanulja.

Vitus János 11 évesen át folytatott tanulmányokat a wittenbergi bolognai és páduai egyetemeken, melyből 3 évet tanított a wittenbergi, illetve a páduai egyetemen. Utóbbi két évben a pápai udvarban az udvari orvosi tisztséget is betöltötte, de ebben az időben is folytatott tudományos kutató munkát, megszerezte a filozófiai és orvos-doktori fokozatot. Fiatal korában jónevű humanista költő volt, latin nyelven írt. Versei főleg az olasz és német egyetemisták kezeiben fordultak meg. Egyrészüket Gulyás István sárospataki tanár fordította magyarra a múlt század végén.

Az Alföld török kézre kerülése után Perényi Gábor nádor hazahívja, mert a hosszas háborúk kísérőjeként az országban dühöng a pestis s nincsenek képzett hadisebészek.

Vitus a hazahívó hívó szavára otthagyja jól jövedelmező állását, tudóstársait. Hazatért Magyarországra. Sárospatakon filozófiát, zoológiát, görög-római irodalmat, poétikát, orvostudományt tanít, majd megírja korábban nagy hírnevet szerzett orvosi könyveit a sebek kezeléséről.

-Dombegyházán, szülőfalujában az iskola falán márvány emléktábla örzi emlékét.

TORONYI TÖRÖK FOGLEJOT EJT DOMBEGYHÁZÁN

Húsz esztendeire midőn nevelkedett,
A vadászatokban sokkal vetélkedett,
Kedves lakóföldünk volt akkor kietlen,
Szántóföldjeink is maradtak vetetlen.
Mivel török, tatár határaink pusztitá,
A halomra gyűlt bajt azzal szaporitá,
Akkor Gyula vára volt Vég - Gyula vára,
Mert ott végeztetett az ország határa.
Azonban Aradon a török lakását
Vette, s onnan tette a földnek dúlását.
Nemesre, parasztra terhes sarcot vetett,
S ha valaki aztán néki nem fizetett,
Nyakon kötve szegényt Aradra hozatta
testét megméretvén végig bésózatta.
Toronyi Tamás még ekkor ifjú vala -
Egy izmos szolgával vadászást gyakorolta.
Vastag Balázs, nevet ki atyjától nyere,
Vadászát néki is vala nagy kenyere.
Midőn vadászatban mindketten fáradnak,
Dombegyházi pusztán délután maradnak.
Elorditá magát egyszer Vastag Balázs:
Hamar, úgymond, uram, ama halomra láss!
Ugy velem, hogy onnan törökök suhannak,
Minékünk ők mindjárt egy kis bajt okoznak...
Toronyi... a földhöz szorítá bő bugyogós urát.
Tamás a ló alól megkapván gallérát,
Kirántá s készteté, hogy adná meg magát

JÓKAI MÓR IRTA DOMBEGYHÁZÁRÓL:

"A dombegyházi hun halmoknál , mik szabályos távolságban
emelkednek előttünk a láthatáron, eltűnődünk:mik lehettek
azok hajdan. Ördombok e, harcos előőrsök vigyázó helyei?
Vagy áldozathalmok, miken vitéz dédapáink ősisitenüknek
áldoztak? Vagy tán csaták holttesteiből rakták azokat, s
behantolták fölül szépen:magy csatának kellett volna annak
lenni. Ha ezek a halmok beszélni, mi pedig hallgatni tud-
nánk..."

A MAI DOMBEGYHÁZ ALAPÍTÁSA

A dombegyházi puszta egy részét 1800.szept.3-án Marczibányi István vette meg, aki Marczibányi Dombegyháza néven a pusztán falut telepített. Marczibányi István az irodalom és tudomány pártfogója. Csanád vármegye alispánja 1800-tól udvari tanácsos. Birtokai jövedelméből magyar tudományos és irodalmi munkák jutalmazására és nyelvtudományi pályázatok kitűzésére évi 50 ezer forintot alapítványt tett. E Marczibányi-díjat rövid megszakítással a Magyar Tudományos Akadémia 1944-ig adta ki. Marczibányi István 1810-ben bekövetkezett halála után a dombegyházi birtokot testvére Marczibányi Lőrinc örökölte. Ő a Marczibányi-Dombegyház kertészközséget továbbfejlesztette /Egyes források szerint telepítette/. Az ő halála után Marczibányi Márton lett az örökös /egyes források szerint szintén telepítő./1817-ben. Marczibányi Márton 1837-ben született Livius nevű fiának adományozta a község /birtok/ egy részét. E részből alakult ki azután a LÉVÉS DOMBEGYHÁZA. Az 1860-as évekre a község neve hivatalosan is Dombegyház lett.

-A fentiekkel csaknem azonos időben 1850.körül több kertésztelep is létesült a dombegyházi pusztán. Ilyenek voltak Tarnay-Dombegyház, Jakabffy -Dombegyház, Bánhidy-Dombegyház, Református-Dombegyház, Mattenchoid-Dombegyház, Nyéky-Dombegyház, Ezek közül önálló községgé Magyardombegyház, volt Bánhidy Dombegyház, és Kisdombegyház, volt Mattenchoid - Dombegyház fejlődött.

A mai Dombegyházát tehát...

...Marczibányi-Dombegyház kertész községet 1817-ben Marczibányi Márton telepítette. Lakosai 1850-ben 1270 holdat haszonbéreltek az uradalomtól. Népeisége ekkor 625 főt /családfő 129/ tett ki. A 68 házban mind árendás dohánykertészek laktak, kiknek több-kevesebb kertész földjük volt. 1851-ben 162 forint 2 krajcárk adót fizettek. "Házzal bíró zselléreké 120 gyalog nap, szekeres napja 328, melyből 1852.évre készpénzül semmit sem váltott meg."

A FÖLDKÉRDÉS ÉS BIRTOKVISZONYOK - DEMOGRÁFIAI HELYZET 1920-ig

A dombegyházi parasztnak 1874-ig egy talpalatnyi saját földjük sem volt. A Marczibányi örökösök 1874-ben kezdtek eladni háztelkeket, meg pár száz holdat az örökös dűlőben 25 éves törlesztése. A dombegyháziaknak azonban ebből szinte semmi nem jutott. A pécskai és más helyen lakó szabad parasztnak vették meg e földeket 20 holdanként. Többek között a Turi, a Kecskai, a Kovács, a Csíkosi a Keresztes, a

Breza, a Gyömbér, a Turák, a Vaskó, a Bánszki, a Varga és Gulyás családok. Az első dombegyházi földfoglalók, tehát nem is voltak dombegyháziak.

A dombegyházi őslakosok csak 1906-ban jutottak először földhöz. Ekkor parcellázta fel Ypsilanti herceg vizesi birtokát. Ekkor a dombegyházi parasztok közül elég sokan vásároltak törlesztéses kölcsönrel 2-5 hold földet. A nagyját most is 20-50 holdanként a nagyiratosi, nagyvarjasi, Házi, Andó, Bene, Horváth és Román nevű parasztgazdák vették meg. A dombegyháziaknak ekkor sem volt pénzük földvásárlásra.

-A két holdasok továbbra is az uradalmak zselléreiként éltek.

**DOMBEGYHÁZ /MAGYARDOMBEGYHÁZZAL EGYÜTT/ BIRTOKMEGOSZLÁSA
ÉS FONTOSABB DEMOGRÁFIAI ADATAI 1920- BAN**

Lakóinak száma 1920-ban: 5554 fő.

Területe : 12 867 k.hold

Ennek megoszlása:

1-10 holdig	831 hold	606 egyén	/64 % /
10-50 "	1270 "	62 "	98 %
50-100 "	1716 "	18 "	134 %
100-500 "	3751 "	16 2	295 %
500-1000 "	1633 "	2 "	126 %
1000-1500"	3666 "	3 "	284 %

20-nál több munkást foglalkoztató gyár, ipartelep nincs.

Helyben lakó orvos : 1 községi, 2 magán orvos.

Helyben lakó szülésznő: 3 községi, 1 magán szülésznő, ill. bába.

Gyógyszertár:helyben.

Legközelebbi kórház:Makó, 58 km.

I.

A községben van : 1,ártezi kút 5 Norton kút 1 db.

2,korcsma 9 db.

3,közfürdő -

4,lakóház 784 db.,1327 lakrészszel

II.

A lakosságból: 1,belterületen 3034 lakos lakik.

2,külterületen 2524 " " .

SZÜLETÉS, HALÁLOZÁS, TERMÉSZETES SZAPORULAT

Év- szám	la- kos- ság sz.	SZÜLETÉS		HALÁLOZÁS		Term. szapo- rulat	Házassás- kötés
		össz.	élve született	abszo- lút		abszolút	
1920	5554	212	212	82	-	130	83
1923	5940	204	203	100	-	103	51
1926	6236	188	187	95	-	92	49
1929	6480	168	164	61	-	103	58

CSECSEMÓHALÁLOZÁS

Évszám	Élveszületés sz.	Egy éven aluli elhaltak száma
1920	212	32
1923	203	42
1926	187	44
1929	164	20

Dombegyházán szépszámmal voltak nagybirtokok. Az 1935. évi hivatalos statisztikai jelentés szerint:

Bíró Albertné özv. 747 k.hold
Jakabffy Benjamin 483 "
Jakabffy Gabriella és Gyula 343 k.hold
Jakabffy István 483 k.hold
Jakabffy Tibor 483 k.hold
Kovács-Sebestyén László 403 k.hold
Lonovics László 379 k.hold
Magyar Olasz Bank Rt. 195 k.hold
Mattencloif Eugenia és János br 249 k.hold
Nyéky Ilona 684 k.hold
Takács Sándor és társai 254 k.hold
Wettstein András és Miklós 338 k.hold, földtulajdonos volt.

Ezek mellett több, mint húsz birtokosnak volt 100 k.holdon felül földje, vagy földbérlete.

5.

SZERVEZKEDÉSEK, FÖLDMUNKÁS MEGMOZDULÁSOK DOMBEGYHÁZÁN

A dombegyházi agrárproletárok életét egyre nehezebbé tették az elhatalmasodó nagybirtokosok. Ezért a dombegyháziak már a múlt század végén bekapcsolódtak a munkásmozgalomba.

1891. május közepén Dombegyházán Erős János napszámos tizen-nyolc-husz társával megjelent a község jegyzőjénél és arra kérte, hogy panaszait foglalja írásba, s terjessze fel a belügyminiszterhez.

Erős János előadta, hogy ő és társai a község legszegényebb emberei közül valók. Mint ilyenek egyik földbirtokosnál dolgoznak, részben, mint felesek, részben, mint harmadosok, hogy családjukat eltarthassák. A feles és harmados földeket azonban csak úgy kaphatják meg a földbirtokostól, ha uzsorát fizetnek érte. Uzsora alatt érti azt, az ingyen munkát, melyet a feles vagy harmados föld minden kisholdja után teljesíteni ~~szükség~~ tartoznak. Az egy kishold után követelték két-három napi ingyen munkához még természetbeni juttatások /tojás, baromfi/ is járultak. Ezeket a "robotnapokat" pedig éppégy májusban, tehát a nagy dologidőben, amikor a napszámber már viszonylag magasabb - követelik tőlünk. Ennek folytán ők és családjuk az "éhhalálnak" vannak kitéve.

A napszámos müldöttség kijelentette "... készek inkább tömegesen felkelni. életüket feláldozni, mintsem a kívánt munkát most teljesíteni. Ők nem ijednek meg a katonaszurnyoktól sem." 1896-ban a battonyaiakkal együtt részt vettek az aratósztrájkokban.

A századforduló idején /1900-1907/ egy magát "szocialistának" valló csoport működött itt Törőcsik István és Holik István vezetése alatt. E csoport legtevékenyebb tagjai voltak: Gábor János, Gábor Pál és Tóth Elek, szimbólumnak egy vörös zászlót tekintettek, e zászlót sikerült is megőrizniük egészen a felszabadulásig, mikor is azt a kommunista párt helybeli szervezete vette át.

Internacionalisták voltak azok a különböző nemzetiségű foglyok, akik 1918-22 között fegyverrel harcoltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért.

Dombegyháza internacionalistái:

- 1, Fodor Lajos Omszkban harcol a cseh ellenforradalmárok ellen több helyen.
- 2, Popovics Pál Tobolszban és Tyumen környékén harcolt.
- 3, Szűcs Lajos Orenburgban és Szamára környékén harcolt.

1918. november 3-án Dombegyházán hetipiac volt, s így különös alkalom ~~száraz~~ kínálkozott arra, hogy a nép tömegesen gyülekezzen. Betörték Raschófszki Józsefnének a piactéren lévő nagyobb üzletébe és ott is nagyrészen nők és gyermekek fosztogattak. A jóérzésű emberek és a szomszédok undorodtak ettől a látványtól, de mindenesetre azért, mert meg voltak ijedve, segítségre senki nem mert menni. Amikor ebből az üzletből már sok mindent szétvittek, kénytelen volt a csendőrség - egy Csüllök nevű beosztott huszárőrmester vezetésével kivonulni, a piactérre.

A piactéren a négy főből álló járőr vezetője oszlásra szólította fel a tömeget. A tömeg erre mit sem adott, a fosztogatók tovább folyt, mire a csendőrség lött!

-A következő pillanatban elesett és meghalt Vaskó Mária leány, Szalai Albertné, aki a rabolt holmival megrakodva esett el, Komócsik Imréné, aki állítólag a gyógyszerertárba készült, s ott esett el. Vaskó Mária sem rabolt, csupán a kiskapuban állt. Rajtuk kívül sokan megsebesültek.

A lövések után a fosztogató tömeg, s az egész piaci nép megijedt, az üzlet és a piactér környéke kiürült. Azonban a csendőrség, félve attól, hogy a fosztogatók mögött hazatért s jórészt fegyveres katonák állnak, főként vörös katonák, a lövés után alig egy óra múlva Dombegyházáról kivonult a battonyai úton gyalog távozott. Ezt látván és megtudván a nép a fosztogatókat Raschófszkiéknál újból megkezdték és azt alaposan el is végezték, mert még a lakószobákat is teljesen kifosztották. A községi előlíjáróság segítségét kért Aradról, autókon 30-40 főből álló nemzetőrség jött ki Dombegyházára.

November 9-én a hazatérő katonák általános kívánságára megalakították az úgynevezett "Népjóléti Bizottság"-ot, melybe a birtokos osztályból három, a kisgazdákból három, az iparosokból és kereskedőkből három, s a szegényebb földművesekből három tag választatott be. Hivatása volt a bizottságnak a hazatért katonák fogadása, élelmezése, s általában a nép jogos igényeinek kielégítése.

Ugyanebben az időben jelent Csanád vármegye Alispánjának 1918. nov. 12-i 23449 sz. alatt kelt rendelete, melyben felhívta a hatóságot, hogy a személy és vagyonbiztonság megszilárdításán munkálkodjék. A községi adminisztráció kizárólag a helyzet szülte ügyes-bajos dolgok elintézésében merült ki. A rend csak látszólagos volt, a hatalom a tömeg kezében volt.

A kommunizmus beálltával Dombegyházán is megalakult a direktórium. Tagjai voltak: Kovács Mihály, Fábián István, Gábor János, Suhajda István és Simon Mihály. Ezeket a már előzőleg megalakult néptanács választotta meg s ültette helyükre. Ez a direktórium végezte az előjáróság teendőit is. Vitte a hatalmat a saját módja szerint.

A direktóriumok mindenütt, s itt is a legnagyobb önkényes közizgazgattak, közlelmezési ügyekben csak helyi érdekeket ismertek el, a közlelmezés intézésébe illetéktelenül beavatkoztak.

A földosztást "lefújták", mondván, hogy közös lesz minden, ez természetesen senkinek sem tetszett, viszont azzal vigasztalta magát a nép, hogy ha nem is lesz földem, de közös lesz minden, s ha dolgozom, ha nem akkor is ~~megélek~~ megélek. Ez a felfogás vezetett oda, hogy az erőszakos és nyilvánvalóan káros kommunizmust tűrte a köznép. Különös és nagyobb károsodás a direktórium uralma alatt a községet nem érte, s ez annak tulajdonítható, hogy a direktóriumban mind ~~csak~~ helybeli emberek ültek, akikben a képesség és a rosszándék kevésbé volt meg.

A kommunizmus helybeli uralmának vége felé egy vörös század katonaság volt a községben körülbelül egy hónapig.

A kommunizmus uralma Dombegyházán azonnal véget ért, amint Arad környékén a román katonai megszállás jelentkezett. Azok, akik még az imént fogadalmat követeltek és vettek ki a Tanácsköztársaságra meglepő gyorsasággal tűntek el. S amint tiszta lett a helyzet, megtörtént a községi adminisztráció átvétele, s a községi vagyon rovancsolása, mely különösebb hiányt nem konstatált.

terrorcsapatok a kommunizmus alatt ide nem szálltak ki. Emberéletben áldozat nem esett.

A Tanácsköztársaság Vöröshadseregébe harcoltak:

Dombegyházáról: 1. Bali István a 46-os szegedi honvéd gyalogezred Csaba és Kecskemét környékén harcolt. A munkásmozgalomban 1919-től vesz részt.

2, Kovács Mihály, tsz. tag direktóriumi elnök volt a községben.

3, Szabó György, a 68-as tüzérezrednél harcolt Szolnokon a Vörös Hadseregben.

LENGYEL JÁNOS/Dombegyház 1881.Szeged-1925./

A falusi nyomor elől Szegedre került cipészinásnak. Felszabadulása után bekapcsolódott a cipészek és bőrösök szakszervezeti mozgalmába. 1906-ban a szakma sztrájkjába vett részt. Fáradozott a munkásdalárda megalapításában is. 1909-ben politikai tüntetésben vett részt, amikor a rendőrség őt is letartóztatta. A MÁV-hoz került, mint altiszt és ott is szervezőmunkát fejtett ki. 1919. április 14-én a vasutasok képviselőletében beválasztották a Szegedi Munkástanácsba. Az ellenforradalmi bíróság megtorolta forradalmi magatartását, egy havi börtönre ítélte, a MÁV-tól elbocsátották. Népes családját ezután rejtegette Belocerkovszkij Antalt. Lakásán dolgozták ki a Kommunista Párt titkárának, a direktorium tagjának Udvardi Jánosnak, valamint Barta Lászlónak szökési tervét. Lakásuk /Szkeres u. 18./, az illegalitásban működő kommunisták gyülekező helye volt. Baloldali szociáldemokrata volt. A bőrösök szakszervezetének és a pártnak tevékeny tagja: halála alkalmával érdemeiről a Népszava is megemlékezett. Sírja az Alsóvárosi temetőben van, amelyet 1957-ben emlékművel jelölt meg a pártszervezet.

Dr. WEIL IZSÓ DOMBEGYHÁZI KÖRÖRVOS 1917. OKTÓBER
25-28-ÁN BUDAPESTEN RÉSZTVEVŐ A "NÉPEG-SZSÉGI
ORSZÁGOS NAGYÜLÉS MUNKÁLATAI" BAN

Részlet a felszólalásaiból:

"...egy negyedévszázad óta vagyok egy népes körzet orvosa: 9000 lélekszám mellett, 30 000 katasztrális hold területen 6 községem, 30 tanyám van. Tudom tehát, mi kell a népnek és ismerem a viszonyokat."

"Kivisznek éjjeli 11 órakor egy tanyára. Sötét éjszaka van, esős idő. Ki akarom nyitni az ajtót, bejön a sár egyenesen a lakásba, mert nincsen még csak eresz sem, az alacsony sárviskón, s úgy áll a sár a ház előtt, hogy mint kinyílik az ajtó, befolyik a szobába. Ekkor előugrik két fiatalember, pallot tesz az ajtóba : most lehet bemenni. Egy öt méter hosszú, négy méter széles, szobába jutok. Benne két méter széles, négy méter hosszú asztal, körülötte padok és ott ül ember ember mellett, ahány befér. Ezek dohánymunkások.

Minden ember előtt két csomó dohány van. Az egész szoba tele van dohányfüsttel és dohányporral. Ha nem világítok a földre a saját lámpámmal, rálépnék a nedves földön alvó gyermekekre. Mert nincs más férőhely a szobában. Ott fekszenek a földön. Tovább megyek ebben a dögletes levegőben találok két kanyarós beteget.

...ilyen viszonyok között mit lehet tenni. Amíg az ember el nem fásul fájdalommal érez tehetetlenségében, de tenni nem lehet egyebet, mint cum pudore, receptet írni.

"Kimegyek egy looo holdas birtokra, magas téglaiálló, alacsony sárház. Szűk sikátor a közös konyha, négy nyitott tűzhely ontja benne a füstöt. Innen nyillik egy-egy átszellőzhetetlen szobába. A szoba négy négyzetméter területű 21,2 méter magas, lakik benne a szülőknél kívül hat gyermek roncsoló torokkal szenved, elkülönítve még holta után sem lehet, a fertőtlenítés megtörténik ugyan, de azt már nem kérdezzük, hogy?"

"Bélhurutos gyermek. Disznóvész volt a vidéken, s így az egy hónapra járó lo kor. pénzfizetésre az egész család minden bevásárlásra van utalva. Ebből nem szerezhetsz egy koronás tejet. A másik család jómódú, de tejet nem vehet bélhurutos gyermekének, mert az uraság az utolsó cseppig a vásosba szállítja."

"Nagy szoba, egész hosszában hosszú asztal, mely körül naponta 14-16 órát dolgozik 12-16 munkás, simítják a dohányt. A földön fekszenek a még nem dolgozó gyerekek, kiktől alig tudok a kuckóhoz jutni, honnan gyanús köhögés hallatszik. Uraim ebben a dohányporban, lámpafüst és emberi kigőzöléssel telített dögletes levegőben találok két kanyarós gyermeket!"

WFIL EMIL :

"Apám, ha nem kötött az iskola és a tanulás, rendszeresen elvitt magával a szegénysorba, ahol a dombegyházi zsellérek éltek. Nem egyszer négy család élt egyetlen kis szoba négy sarkában, meghúzódva. A szegény emberek megszokták, hogy én apámmal együttjárjak. Ismertek. Gyermekeikkel hamar megbarátkoztam. A szülői ház a kultúra előiskolája volt számomra, ahol apám könyvei és gondolatai csiszoltak. A segítségével ugyanakkor kijártam azt a másik iskolát is, ahol a főtárgy a nyomor volt."

Az édesapja velem közölt gondolatai, és az említett másik iskolának a "főtárgya", ennek a tantárgynak az ismeretanyaga volt az, mely azt a fiatal gyermeket az ifjúkor életpályáján elindította. Ez az indítás

magába foglalja azt is, hogy nyitott szemmel indult el, és látott. Ezen élmények hatására határozza el már kö-zépszokolás korában apja legnagyobb egyetértésével és örömével, hogy apja nyomdokaiba lép ő is orvos lesz.

A Prága Magyar Hírlap 1936.február 5-i száma így írt:

1927-ben kapcsolódik be aktívan a munkásmozgalomba. A budapesti rendőrfőkapitányság Hetényi Imre vezetésével nagyszabású kommunista szervezkedést leplezett le. Dr.Weil Emil a csepeli kórház röntgen osztályának vezető főorvosa és a Therápia Szanatórium vezetőorvosa volt a magyarországi kommunista szervezet elnöke. Dr.Weil Emil orvosnál két hamis útlevelet is lefoglaltak. A most leleplezett titkos kommunista csoport a "3L" jelet viselte. A "3L" azt jelentette, hogy a párt Lenin, Liebknecht és Luxemburg Rosa emlékére tüntető ünnepeket akart szervezni. A rendőrség azt a megdöbbentő felfedezést tette, hogy Dr.Weil lakásán ~~megtartott~~ nemcsak kommunista szervezkedésre, ~~hanem katonai kémkedési munkákat is végzett.~~ hanem katonai kémkedési munkákat is végzett. A dr.Weil lakásán megtartott első házkutatás eredménytelen maradt. A második házkutatás meghozta az eredményt. A házkutatás során úgyszólván apró darabokra szedték a berendezést. Felbűnt, hogy az egyik könyvszekrény alatt a parketták megmozdultak. Kiemelték a parkettákat a helyükről, s ott több hamis útlevelet, 3000 pengő értékű külföldi valutát, nagymennyiségű iratot találtak, melynek alapján az egész kommunista ügyet felgöngyöltették. A már fent említett Prágai Magyar Hírlap nagybetűs címmel számolt be az eseményről, mely szerint titkos kommunista szervezkedést lepleztek le Magyarországon, s kórházi főorvos volt a csoport vezetője.

A Horthy korszakban illegális kommunista szervezet működött a faluban, mely tevékenysége ~~úgy~~ során kapcsolatban állott Weil Emillel. A szervezetnek 15 "ős" tagja volt. Ebben az illegális szervezetben Ságvári Endre is többször megfordult. Az illegalitásból, 1944-ben internálótáborba került Baranyi József, aki hazatérése után 1947-ig vezette a kommunista párt helybeli szervezetét.

Dombegyháza községben 1941. őszén letartóztatott munkásmozgalmi /kommunista/ harcosok:

Túri József
Tapasztó Pál
Szelezsán Péter
Zsilován János
Endre Gábor
Baranyi József
Vertesi József
Illés Sándor
Farkas Illés
D.Nagy Pál

Emléküket a Tanácsháza falán 1981. november 27-én felavatott emléktábla is őrzi.

6.

A MAI DOMBEGYHÁZA KULTURÁLIS ÉLETÉRŐL

AZ ALAPÍTÁSTÓL A FELSZABADULÁSIG

Iskolák-óvodák:

A község első iskoláját 1895-ben a község építtette, melynek első tanítója Rajki Mihály volt...
1924-ben a régi községházát iskolai célokra alakították át. Még ez évben megépült az Aradi úti iskola is.
A község első óvodáját 1893-ban Jakabffy István földesúr létesítette, első óvónője Szekerke Róza volt.

HOLLÓSY KORNÉLIA DOMBEGYHÁZÁN...

VAS GEREKEN HOLLÓSY KORNÉLIÁHOZ

"Szememre vetették, hogy búsulni nem tudok, midőn a búsulás hazafiúi erény. Az igaz, reményeinket kegyetlenül megcsípte a fagy, de midőn a "nemzet csalogányát" hallom, nem tudok búsulni, hisz ekkor közel a tavasz."

A NEMZET CSALOGÁNYA

elnevezés csupán Blaha Lujza személyéhez kötődött. Blaha Lujza ugyanis még alig volt hétéves, amikor Vas Gereben író és lapszerkesztő Hollósy Kornéliát már felruházta e megtisztelő címmel.
Hollósy Kornélia 1827. április 13-án a Temes megyei Gerentesen született. Apja Korbuly Bogdán szamosújvári örmény polgár a kincstári pusztát bérelte ott, és szarvasmarhákat hizlalt a pesti meg a bécsi vásárookra. Korbuly 1832-ben megvásárolta bérletét, s az azzal járó adománylevélen nevét Hollósyra magyarosította.

Kornélia Temesváron tanult, majd amikor alig tizenöt éves korában elhatározta, hogy énekesnő lesz, örökségét kikérve Bécsben és Milánóban képezte tovább magát.

1845-ben a görögországi Korfuban lépett színpadra, s onnan még abban az évben a ~~luxemburgi~~ turini /Forinó/ operához szerződtek.

1846. elején a bukaresti olasz operában vendégszerepelt, s amikor onnan visszatérve, akkor már Pesten élő szüleinek a lakásán házi hangversenyt adott, szép hangjára felfigyelt Petrechevich Horváth Lázár író. Azután több cikket írt róla, s e híradások nyomán a pesti Nemzeti Színház is meghívta vendégszereplésre az énekesnőt.

Alig két fellépésre volt csak szükség és Hollósy Kornélia mind a kritikusokat, mind a ~~kritikusokat~~ pesti közönséget meghódította. 1846. augusztusában első lírai énekesnőnek szerződte a Nemzeti Színház.

Négy évig lépett föl Pesten, mint a város legkedveltebb, legnépszerűbb művésznője.

A költők verseket írtak hozzá, arcképeit közölték a lapok...

A szabadságharc leverése utáni önkényuralom idején - akárcsak a Nemzeti Színház első drámai énekesnője, Schodelné, - ő is Varsóban lépett fel.

Szerződésének lejártakor egyaránt hívták a szentpétervári a nápolyi és az amszterdami operához, de a meghívásokat visszautasítva hazatért, s egy évre ismét a Nemzeti Színházhoz szerződött.

1852. áprilisában férjhez ment Lonovics Józsefhez, és visszavonult a színpadról. Erkel Ferenc kérésére lépett csak fel ismét, 1854-től a Nemzeti Színházban, s végleges visszavonulásáig, 1862-ig tagja maradt annak.

Hollósy Kornélia nemcsak harminc opera koloratúrszopránját énekelte kiválóan, hanem a magyar népdalokat is. Az önkényuralom éveiben különösen ezek előadásával vívta ki a közönség rajongását.

A nemzet csalóányának 1857-ben, harmincadik születésnapja alkalmából nevezte őt el Vas Gereben. Az író emlékező sorai abba a díszalbumba íródtak, amelyet a kor nevezetes költői, írói és művészei nyújtottak át Hollósy Kornéliának. Amikor 1862-ben végleg búcsút mondott a Nemzeti Színháznak, vidéki körútra indult, és huszonöt magyar városban lépett fel jótékony célú hangversenyeken vagy operaelőadásokon. 1864-ben színpadi ruhatárát szétajándékozta pályatársnői között, és Dombegyházára költözött. Ezután már csak egy-egy emlékünnepeken jelent meg. Influenzajárvány vitte sírba 1890. februárjában.

1903-ban róla nevezték el a makói színházat, s ott szobrát is elhelyezték. Cikksorozat jelent meg Hollósy Kornéliáról a Csongrád megyei Hírlap 1978. június 13.-1978. július 2. között 18 részben. A cikksorozat összeállítója Tóth Ferenc.

Az operaház megnyitásáról:

"...Lotz barátot keres. Az előkelőségek látása nem okoz különös örömet. Megjelennek azok mindenütt, ahol reprezentálni kell.

A művészek közül Priella Kornéliát, Szirmai Imrét, Márkus Emiliát ismeri fel. És Jászai Marit.

De hol van ifjúságának titkos és reménytelen szerelme? Lonovichné nagyasszony, Hollósy Kornélia megöszülve és elhízva valahol Dombegyházán éldegél. Miért is jött volna el, ünnepelni és csodálni a tündöklő új Dalcsarnokot melynek falai az ő hangját nem verik vissza soha."

A KIS FÖLDALATTI ÉPÍTŐJE -VÖRÖS LÁSZLÓ- DOMBEGYHÁZÁN

SZÜLETETT

Napjaink embere, ha vasúton utazik, táviratot ad fel, villamosra száll, vagy korunk egyik legmodernebb közlekedési eszközét a földalatti vasutat veszi igénybe - nem gondol arra, hogy mindez nagymértékben a dombegyházi születésű Vörös Lászlónak is köszönhető. Pedig úgy van.

Vörös László 1848.junius 7-én Dombegyházán született. Iskolai tanulmánya befejeztével a jogi egyetemen szerzett oklevelet, majd 1871-ben a közmunka és közlekedésügyi, illetve kereskedelemügyi minisztérium szolgálatába lépett. 1895-ben államtitkár és kormánypartti országgyűlési képviselő.

1905.junius 18-tól 1906.április 8-ig Fejérváry-kormány kereskedelemügyi minisztere. Nevéhez fűződő főbb alkotások. A vasúti tisztképző és a posta és távirat tanfolyam magyarországi megszervezése. A közúti vasutak, kormánybiztosaként nevéhez fűződik a fővárosi vasút villamosítása, valamint a földalatti út /kis földalatti/ megépítése. Nevéhez fűződik továbbá a Magyar Vasúti Évkönyv alapítása, ~~xxxxxxxxxx~~ 1871-től. A Vasúti és Közlekedésügyi közlöny szerkesztőjeként is tevékenykedett 1887-ig. Budapesten halt meg 1925.október 23-án.

KÁLMÁNY /KÁLMÁN/ LAJOS

/1852-1919/

A híres néprajzi és nyelvi gyűjtő 1887.február 15-től, április 20-ig Mezőkovácsházán volt káplán. Ez alatt az idő alatt néprajzi gyűjtést végzett a kovácsháza környéki községekben - többek között Dombegyházán is. Dombegyházi gyűjtéséből mutatunk be kettőt.

"Elment a mi kutyánk az ősszel napszámba
de nagy adót vetettek a nyakába
pedig nincsen semi fekvő vagyonya
sej csak a metálíja lóg a nyakába.

Elment a mi kutyánk három kis fijával
össze találkozott egy nagy számmal
hogy vagy pajtás, hogy te adót nem fizetsz
ejnye talán bizony bíró komád van neked.

Számár mondja bíró komám nincs nekem
látod milyen szegényes az életem
szemétdombom éldegélek csendesen
adó alá nem vehet fel senki sem. "

A dohány szó eredete:

Régebb időben még a dohányt nem úgy hívták, hogy dohány,
hanem levél. Egyszer az Ördög a mint megy, összetalálko-
zik egy emberrel, kit Dohnak hívtak. A mint együtt ~~mentek~~
utaztak, azt mondja az ember: "Hallod, pajtás! csinálunk
pipát, pipázzunk!" "Helyes: mondja az Ördög - nálam van
levél." Addig mentek, míg egyszer találnak pipának való
görbe fát, szépen kifaragták a fát pipának, tüzes dróttal
kisütötték a makját és a szárát, a tűszekrényét pedig
bicskával kivájták. Mikor készen volt, aztmondja az Ördög:
"Nesze pajtás! levél, meg van rágva, csak gyújts rá!"
Doh rágyújtott, szívta és elszédült a levéltől. Akkorában
odajött egy másik Ördög is, kérdezi: "Mit csináltok? paj-
tás" Elmondták, hogy milyen jól sikerült a pipacsinálás
a pipázás, azt mondja az Ördög a másíknak: "Nézd csak
pajtás, Doh hány a levéltől! Ebből eredt a dohány, hogy
Doh hány a levéltől.

DOMBEGYHÁZ LAKOSSÁGANAK ALAKULÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

1870 - ben	: 2253
1880 - ban	: 2877
1890 - ben	: 3546
1900 -ban	: 3406
1910 - ben	: 3592
1920 - ban	: 4544
1930 - ban	: 4283
1941 - ben	: 4205
1949 - ben	: 4419
1960 - ban	: 3932
1970 - ben	: 3357
1980 - ban	: 4237
1983 - ban	: 4018

Az 1970. évi népszámlálás 8. Békés megye adatai.
Bp.1972, Központi Statisztikai Hiv. 388-389.1.

A mai Dombegyházról...

A mai Dombegyházát megjelent művek tükrében mutatjuk be. Tesszük ezt azért, mert a községi könyvtár vezetője Hegedűs Antalné 1979-ben összeállította a község helyismereti bibliográfiáját, s abban 130 művet sorolt fel a községről.

Ebből közlünk annotált cikkeket, tanulmányokat, műveket.

Reméljük, hogy az előző és e fejezetben leírtakkal sikeresen járultunk hozzá Dombegyház megismeréséhez, megismertetéséhez.

1. Három község közös tanácsot hozott létre.
-Békés megyei Népújság.1970,július 2.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa a 19/1970.számú határozatával, Békés megyében, a mezőkovácsházi járás területén elrendelte Dombegyház, Kisdombegyház és Magyardombegyház községek közös tanácsának megalakítását:
"Dombegyház Község Közös Tanácsa"-néven és székhellyel 1970.július 1-i hatállyal.
Közeégtörténeti szempontból bibliográfiába vételét indokoltnak tartom, helyismereti kutatóknak ajánlható.

- 2.Hiradás Dombegyházáról
-Békés megyei Népújság,1967.október 8.

- egészségházat építenek, félmillió forintos költséggel.
- konyhát kap a napközi, hatszázezer forintos beruházással.
- 60 ezer forintot fordítanak a közvilágítás bővítésére.
- 250 ezer forintot szánnak a Műv.Otthonban új klubhelyiség kialakítására.

- 3,KÖVÁRY E.Péter:Barázdákba írt történelem.

A könyv első fejezete a múlt idézésével kezdődik 1446-1944-ig, majd "Igy kezdődött" című fejezetben a község első termelősövetkezete megalakulásának körülményeit, az eredményeket, nehézségeket vázolja fel.

Az "Egy falu egy tsz.című fejezet pedig a község különálló termelősövetkezeteinek egyesülését ismerteti. Végül a "Három falu egy tsz. c. fejezet, a három község termelősövetkezeteinek egyesülésének történetét mutatja be. A kötet végén képeket közöl a tsz. életéből.

4. MADAY Pál: Békés megye városainak és községeinek története.

A könyv két fő részből áll. Az első a községek és városok történetét mutatja be, a második bibliográfiai rész, utóbbiban nem szerepel Dombegyház.

Községükről rövid történetet közöl, melyben a község telepítésének és fejlődésének lényeges elemeit dolgozza fel. Ismerteti a település fejlődésével kapcsolatos legfontosabb politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális adatokat.

5. Határidő előtt négy hónappal megvalósult a 36 millió forintos beruházási program Dombegyházán.

-Békés megyei Népujság, 1967. szept. 5.

A cikkből megtudhatjuk, hogy negyedik éve tart a nagyarányú építkezés Dombegyházán az Állami Gazdaságban, ahol 36 millió forintos beruházással épült fel a korszerű komplett sertéstelep és szarvasmarha telep.

Az Állami Gazdaság saját építőbrigádja a Nagy Okt. Szoc. 4. orr. 50. évfordulójára tett felajánlásként határidő előtt négy hónappal elkészült a munkákkal.

6. OLTVAI Ferenc: A battonyai járás mezőgazdaságának helyzete 1945-ben.

-Békési Élet, 1970, 1. sz.

A battonyai járás az 1950-ben megszűnt Csanád megye délkeleti felén a magyar-román határ mentén terült el. 1914-ben a járás területe 76890 kat. holdra terjedt, 32700 lakosa volt, és mintegy 6334 épületben laktak az emberek.

A járás székhelye a közel 13500 lakosú Battonya volt. Dombegyház 12760 kat. hold területtel rendelkezett. Dombegyház községnek, mint községgyűlésnek tagja volt a csekély határú Magyerdombegyház kisközség.

A 41. lapon olvashatjuk, hogy a battonyai járásban ápr. 5-én kezdték a földosztást. Dombegyházán 1326 igénylő volt. Ápr. 18-án már be is fejezték a műveletet és a hatóságok nyilván tartása szerint Dombegyházán 959 családnak 4637 kat. holdat osztottak ki, 10 kat. holdat volt a felső határ, amit az arrászorulóknak ki tudtak osztani.

7. PAPP Tibor: Húszéves a dombegyházi Állami Gazdaság.

A Gazdaság fennállásának 20 éves évfordulójára készült a kiadvány. Célja, vázlatos áttekintést adni az állami birtok kialakulásáról, a kezdeti évek próbálkozásairól, a fejlődés nehézségeiről, viharairól, az elért eredményekről és a jövő célkitűzéseiről.

8, BECSEI József: Békés megye külterületi népessége.
=Békési Élet. 1973. 3. sz.

A tanulmány foglalkozik a külterületi lakott helyek kifejlődésével és a külterületi népesség alakulásával a megye járásaiban. A megye minden járásáról közöl adatokat.

A 487. lapon a mezőkovácsházi járás népességének alakulásáról közölt adatok között Dombegyház adatai a következők:

- belterületi népesség 1960-ban 3627, 1970-ben 3215 fő.
- külterületi népesség " 305, " 142 "

összes népesség 3932 fő 3357 fő

9, PUJA Frigyes: Az első szabad képviselőválasztás a battonyai járásban.

A 382. lapon olvashatjuk, hogy a battonyai pártszervezet az 1945-ös választási kampányban tervszerűen dolgozott. A járás többi szervezetei, ha nem is ennyire tervszerűen, de mindent megtettek a választás ~~szűkített~~ sikeréért. A dombegyháziak kiemelkedően jó munkát végeztek. A járás községei közül Dombegyház érte el a legjobb eredményt, a Magyar Kommunista Párt megkapta a szavazatok több, mint 50 %-át.

10, PUJA Frigyes: 1944 ősze, 1945 tele és tavasza Battonyán.
=Békési Élet. 1975, 3. sz.

A 480. lapon az MKP párttagsága létszámának alakulása Battonyai járásban:

Dombegyházi adatok 1945. május 11-én, október 6-án, 12-én. Természetesen a többi pártok sem ~~szűkített~~ aludtak. Megalakultak és fejlődtek a többi pártok is a járásban. 1945. okt.-ben a másik négy koalíciós párt tagságának létszáma a battonyai járásban x - kiemelve Dombegyházát - a következő volt:

Szociáldemokrata Párt	480 fő
Független Kisgazda Párt	310 "
Nemzeti Parasztpárt	228 "
Polgári Demokrata Párt	47 "

Az 1945-ös választási eredmények Dombegyházán:

Nemzeti Parasztpárt	441 fő
Polgári Demokrata Párt	36 "
Kommunista Párt	1109 "
Független Kisgazda Párt	1097 "
Szociáldemokraták	413 "

11, PUJA Frigyes: Harc a tömegek megnyeréséért Battonyán és környékén 1945-46-ban.

=Békési Élet, 1976.1.sz.

Az ötödik lapon a községünkre vonatkozó események, vannak rögzítve, amelyből kitűnik, -a battonyai járás MKP szervezete titkárának 1946. januári jelentéséből-, hogy a párttagok száma Dombegyházán 590 fő. Első frakcióharcok dúlnak három községben. Dombegyházán két csoport marakszik egymással, s minden ügyet felhasználnak az egymás elleni harcra. Ezért Baranyi József titkár lemondott. Dombegyházán a Nemzeti Bizottság állandóan közgazgatott, s a népi szervek munkája sem volt jó. Megromlott a MKP és a többi pártok viszonya.

A 11. lapon a battonyai járás MKP-titkárának jelentéséből idézünk:

"A dombegyháziak több tüntetést bonyolítottak le, február 22-én 1500 főnyi tömeg tüntetést a reakció és Mindszenty ellen. A tömeg a reakciók háza elé vonult, s figyelmeztette őket, hogy illeszkedjenek be a demokráciába, mert ha nem, lesújt rájuk a nép ökle."

12, A Viharcarok ifjúsága 1957-ben. kiad. a KISZ. Békés megyei Bizottsága.

A kiadvány az ifjúsági szövetség megalakulásának 20. évfordulójára készült.

Általában megyei eseményeket és nagyobb városokban rendezett KISZ történeti eseményeket ismertet.

Dombegyházáról is több adatot közöl, így többek között a helyi KISZ alapszervezet megalakulásáról, az első alapszervezeti választásokról ad tájékoztatást. Megtudhatjuk, hogy Dombegyháza első KISZ titkára Kovács Pál volt, s hogy a KISZ alapszervezet községi megalakításának időpontja 1958. május 7.

13, FRANZ Vilmos: A népművelés negyedszázada a mezőkovácsházi járásban.

Községünk népműveléssel kapcsolatos adatait számos helyen találhatjuk meg a községsoros mutatókban.

A kiadvány melléklete az Intézményesítés, fejlesztés 1969-ig c. fejezetben, a betűrendes községsoros mutatóban a 107. lapon a következőket közli:

"a felszabadulástól 1960-ig nincs a községnek művelődési otthon jellegű intézménye. Népművelési programját párthelyiségben, a Határőrségen, az iskolában, a mai napköziben és vendéglőben, könyvtárszobában és egy normál vetítésre alkalmas filmszínházban valósítja meg.

Alkalmas intézményt, zömmel saját és tsz. társadalmi erőből, kisebb állami támogatással 1960-ban létesít. A korábban Fetőfi nevet viselő intézmény, a MKP 50 éves jubileumán a község kommunista harcos szülöttjének, dr. Weil Emil nevét veszi fel."

14. GORBE Istvánné: Lendületes kultúrunka Dombegyházán.

A cikk arról ad híradást, hogy a Petőfi és a Békeharcos Tsz. DISZ-Szervezetet alakított, s a tagok háromfelvénásos színdarabot tanultak, a előadták Katajev: Bolond vasárnap című bohózatát. Először helyben, majd Dombiratoson, Nagykamaráson is eljátszották a darabot. Igen nagy erkölcsi és anyagi siker kísérte munkájukat.

FORRÁSOK

1.

- Bálint Alajos: Csanád, Arad és Torontál K.E.F. vármegyék régészeti katasztere. Makó, 1941. 36.1.
Szétszórt adatok.
- Kővári E. Péter: Barázdákba írt történelem. Dokumentumok és vallomások a dombegyházi Petőfi Tsz.-ben egyesült termelőszövetkezetek negyedszázadáról. Gyula, É.n. 8.1.
- Benner János: Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán. Szeged, 1928.

2.

- Radnai Mikes: A dombegyházi Attila hagyomány új megvilágításban. Békéscsaba, 1981. Kézirat gyanánt a Békés megyei Tanács Műv. Osztálya, és a TIT Békés megyei Szervezete kiadványa. 28-55.1.
- Máté György: Hincses Attila - Nógrád. Az MSZMP Nógrád megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja. 1979. július 10 - július 19.
- Szombathy István: Egy amatőr régész Attila sírját keresi. = Magyar Ifjúság. 1969. október 17. 9.1.
- Pütkösdi Árpád: "Meg van Attila koporsója!" Egy örökzöld téma kertészei és virágai. = Népszabadság, ?

3.

- Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. 2. köt. Bp. 1897. MTA kiad. 140-146.1. /Vázlatos közlés/
- Ketskeméthy Károly: Balsaráti Vitus János 1529-1575. Gépirat. 6.1.
- Vörös Mihály: A bajnokok Vég-Gyula várában. - Virágh Ferenc: Krónikák és históriás énekek a törökkori Körös-Maros közéről. Békéscsaba, 1961. Városi Tanács kiad. 24-64.1.
- Jókai Mór: Magyarhon szépségei. /Uti és tájképek a XIX. századi Magyarországról. Bp. 1956, Magvető K. /A More patria/ Regényes kóborlások c. fejezet. 49.1.

4.

- Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. 2. köt. Bp. 1897, MTA kiad. 140-146.1.
- Kővári E. Péter: Barázdákba írt történelem. Dokumentumok és vallomások a dombegyházi Petőfi Tsz.-ben egyesült termelőszövetkezetek negyedszázadáról. Gyula. É.n. 11-12.1.
- Maday Pál: Békés városainak és községeinek története. Békéscsaba, 1960. Megyei Tanács kiadv. 140-146.1.

5.

- Höhn József: Felkelés Battonyán 1891-ben. Battonya, 1966.
/Battonyai füzetek/. 9.sz. 9-10.1.
- Maday Pál: Békés városainak és....143.1.
- Tanulmányok...1976. Békéscsaba, 1976. MSZMP Békés megyei
Bizottsága Oktatási Igazgatóság kiadv. 160-190.1.
- Dombegyház község előljáróságának jelentése Csanád vármegye
alispánjához az őszirózsás forradalom és Tanácsköztársaság
eseményeiről. Gépiratos másolat Csanád megye alispánjának
1713/1921. alapszámú iratáról. Mkh., Nagyközségi és Járási
Könyvtár 3.1.
- A magyar Tanácsköztársaság veteránjai. Személyi adatok a
mezőkovácsházi járás vöröskatonáiról. kézirat. 110 l.
- Csanád megye forradalmi harcosainak életrajzi gyűjteménye.
Szeged, 1973. MSZMP Csongrád megyei Biz. kiadv. 61.1.
- Népegészségi országos naggyűlés munkálatai c. összeállítás
Bp. 1917, október 25-28. 204., 203., 317.1.
- Balogh György: Egy forradalmi orvos. /Dr. Weil Emil orvos,
Dombegyháza község szülötte, a magyar mun-
kásmozgalom kiemelkedő harcosának emlékére.
Mkh., 1969. Gépirat. 34.1.
- A Prágai Magyar Hírlap. 1936. február 5. szám.
- Dombegyházán 1941 őszén letartóztatottak névsora. Gépirat. 1.1.

6.

- Maday Pál: Békés megye városainak és...144-145.1.
- Hollósy Kornélia emlékalbum. Születésének 100. évfordulójá-
ra kiad. a Csanád-Arad-Torontál vármegye közönsége. Makó,
1927. 21.1.
- Élet és Tudomány 1977. július 29. sz.
- Hollósy Kornélia. Dr. ~~Károlyi~~ Diósszilágyi Sámuel monográfiá-
jából összeállította Tóth Ferenc. Cikksorozat a Csongrád me-
gyei Hírlap 1978. június 13.-július 2. közötti számaiban 13
részben.
- Tóth Ferenc: Hollósy Kornélia és Dombegyház-Békési Élet, 1978.
4. száma. 491-496.1.
- Barát Endre: Alvó Vénusz. Bp. 1974. Corvina. 28.1.
- Balogh György: A kis földalatti építője=Békés megyei Népújság,
1978. június 11. sz.
- Kálmány Lajos: Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952, Közok-
tatásügyi kiadv. 721.1.
- Kálmány Lajos: Hagyományok. Mesék és rokonneműek. 1-2. köt. Vác,
1914. Néphagyományokat gyűjtő Társaság kiadv.

7.

Hegedűs Antalné: Dombegyház annotált helyismereti bibliográ-
fiája.

- 25 -

FEJEZETEK

1.

Dombegyház és környéke.

"...a Körös-Tisza-Maros közének legrégebben lakott helye..."
Ezt bizonyítja, hogy...

2.

A dombegyházi Attila hagyományról...

3.

Dombegyház történetéről...

Balsarádi Vitus János 1529-1575.

Toronyi török foglyot ejt Dombegyházán

Jókai Mór írta Dombegyházáról.

4.

A mai Dombegyház alapítása...

A földkérdés és birtokviszonyok, demográfiai helyzet 1920-ig.

Dombegyház nagybirtokosai 1935-ben...

5.

Földmunkás megmozdulások, szervezkedések Dombegyházán

1891. Erős János és társai.

1900-1907. Törőcsik István és Molik István csoportja.

Dombegyház internacionalistái,

1918-19. Dombegyházán,

A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében harcoltak Dombegyházáról,

Dr. Weil Izsó körzetei orvos beszédeiből...

Dr. Weil Emil emlékezése...

A Prágai Magyar Hírlap 1936. február 5.számán így írt...

Kommunista szervezkedés Dombegyházán...

Dombegyházán 1941.őszén letartóztatottak névsora...

6.

Vas Gereben Hollósy Kornéliához,

A nemzet csalogánya Dombegyházán-Hollósy Kornélia,

Az operaház megnyitása és Hollósy Kornélia,

A kis földalatti építője -Vörös László- Dombegyházán született,

Rálmány Lajos dombegyházi gyűjtéséből.

1

7.

A mai Dombegyház.

